

poseben moralni pomen... Jasno je,« tako podčrtuje, »da Slovenci ne želijo in nočejo biti asimilirani« (podčrtal J. J.) in nato dokaj jedko polemizira z desnico. Res je, moderna, na humana načela oprta družba ima pač, kolikor le ima za to politično in moralno voljo, dovolj možnosti, da se pri koreninah spoprime s temi, tudi po svojem političnem bistvu, skrajno nedemokratičnimi procesi. Kolikor pa ostanemo na torišču trenutnih, neposrednih možnosti: uvod bi lahko bil poseben »okvirni« zakon o slovenski manjšini v Italiji, ki bi pravno sankcioniral poglobljena izhodišča specifičnega manjšinskega varstva in ki bi predvsem vse Slovence v Italiji izenačil po svojih pravicah in dolžnostih ne glede na veljavne formalne forme in ožjo lokacijo bivanja.

Malo prej sem zavoljo obrobnih ponazoritev omenil na kratko nekaj publiciranih mnenj prizadetih članov manjšine. Mimo včasih tudi hujše protislovnosti v vrednotenju posameznih pojavov, v nazorih in stališčih je tak iz nstranje potrebe izviraajoči, odkrit razgovor ravno tisto, kar je v sedanjih razmerah najbolj potrebno. Le taka med svojimi ubrana in na dostojni strokovni višini, če se lahko tako izrazim, konfrontacija lahko razveže marsikateri vozal in odlepi to občutljivo problematiko od navlake hitre in pogostokrat kratkovidne vsakodnevene improvizacije. Toda ko smo se, denimo, dogovorili o najbolj žgočih vprašanjih, je pač primarno, da vsa manjšina o tem nastopi zares enotno in pogumno. V tej igri, konfliktu so namreč trije osrednji akterji: predvsem seveda prizadeta manjšina (njena morebitna nesloga pač zelo ošibi njeno »težo«, ko gre za življenjska vprašanja njene biti in razvoja), sodržavljanil italijanskega jezika, ki soodločajo o stvarni enakopravnosti, oziroma uveljavitvi zahtev manjšine ter seveda matična dežela, ki ji je sin »za mejo« prav tako pri sreč kot tisti, s katerim ima sleherni dan opravka.

Dr. Janko Jeri

DOKUMENT IZ MOSKVE LETA 1918, NAMENJEN NARODNEMU VEČU SHS V ZAGREBU

Znano je, da so se mnogi Jugoslovani kot aktivni borci udeležili v letih 1918—1921 revolucionarnih dogodkov in bojov v sovjetski Rusiji. O tem pričajo spomini udeležencev, od katerih jih je še danes nekaj pri življenju, o tem govorijo dokumenti v državnih arhivih stare Jugoslavije, večidel v zvezi s preganjanjem povrnjenecv iz sovjetske Rusije, in o tem pripoveduje partijsko zgodovinopisje. Še zgovorneje pa pričajo o tem izvorni dokumenti sovjetskih arhivov, ki se nam zadnje čase odpirajo in ki povedo, da je sodelovanje Jugoslovanov v bojih za sovjetsko oblast v Rusiji bilo mnogo večje, kakor se je doslej vedelo. Tako je beograjski Institut za izučavanje radničkog pokreta lani in v prvi polovici leta 1966 dobil iz Inštituta marksizma-leninizma v Moskvi nad šest tisoč listov dokumentov v fotografskih posnetkih, ki zajemajo dejavnost Srbov, Hrvatov in Slovencev v jugoslovanskih organizacijah, komitejih in birojih Komunistične partije (boljševikov) Rusije od leta 1918 do leta 1921.

To so arhivski fondi, ohranjeni skrbno in urejeni. So v njih izredno važne listine o Jugoslovanih ter njihovem delu: poročila, zapiski, okrožnice, pisma, sezname članov, osebne ankete, tisk idr. Naletiš pa tudi na lističe, ki odsevajo

drobce tedanjega in tamkajšnjega življenja; to so beležke o stanovanjih, o prehrani, potni nalogi ipd. Vsa čast arhivski službi, ki je ohranila sledove dejavnosti naših ljudi!

Listaš in preučuješ fotokopije... Zdaj ta zdaj kaka listina zbuja tvojo pozornost. Večina jih je v ruščini — naši rojaki so se z resnobo vključili v tamkajšnje dogajanje. Toda jezik izdaja nacionalnost piscev, v njem mrgoli besed in načinov izražanja iz srbohrvaščine in slovenščine.

Čist rokopis v ruščini... Naslov mu je: Jugoslovanskemu Narodnemu veču v Zagrebu. Bereš podpis: ljudski komisar za zunanje zadeve Čičerin. Datuma ni, žiga ni, tudi ni originalen podpis. Potemtakem gre za koncept pisma, ki je obležal med dokumenti Jugoslovanske skupine Komunistične partije (bolševikov) Rusije v Moskvi leta 1918. Ni torej naključje ali plod domišljije romanopisca. In ruščina je odlična, pravopis brez napak, razen ene, pisava ruska z nekaterimi sledovi latinice. Kdo je pisal to besedilo? Ali je bilo pismo odposlano? Ali je prišlo naslovniku v roke? Vprašanj ni malo.

Toda najprej se je treba seznaniti z vsebino. Dajemo besedilo v ruskem izvirniku in v prevodu v slovenščini.

Ruski izvirnik

Югославянскому национальному совету

Загреб

Российское советское рабоче-крестьянское правительство, действующее в интересах трудового народа, с самого начала своего существования обратилось к трудящимся всего мира с заявлением, что русские рабочие и крестьяне не желают продолжать войну, затеянную всемирным капитализмом и предлагают трудящимся всех стран заключить мир без аннексии и контрибуции на основе самоопределения народов.

В ответ на это предложение австро-германские империалисты нарисовали на Советскую республику для того, чтобы растерзать ее на куски, а примеру австро-германских империалистов последовали также капиталистические правительства Англии и Франции, которые для свержения советской власти воспользовались отрядами чехословаков и югославян, сформированными из бывших военнопленных и являющимися уроженцами земель, представляемых Югославянским Национальным Советом.

Одна часть югославянских войск, отправившись на Мурман с желанием переправиться оттуда на Корфу для соединения с остальной югославянской армией, была заставлена англо-французским командованием двинуться в поход против Советской республики. Другая часть югославян, которая во время контрреволюционного выступления чехословаков находилась в Самаре и в лагерях военнопленных в Сибири, была также заставлена чехословаками и сербо-хорватскими и словенскими офицерами принять участие в походе против рабоче-крестьянского правительства.

Надежды российской и иностранной контрреволюцией не оправдались, о чем свидетельствуют блестящие победы революционной красной армии над врагами советской республики, и югославяне, введенные в заблуждение агентами капиталистических правительств и собственными офицерами, являются жертвой хищнических планов империалистов.

Искренне стремясь прекратить взаимное истребление трудящихся, Советское правительство заявляет, что оно готово предоставить югосла-

вянам полную возможность возвращения через Россию в свою родную страну после того как они сложат оружие. Советское правительство желало бы войти с Югославянским Национальным Советом в непосредственные переговоры для того, чтобы определить условия возвращения на родину всех югославян, которые пожелают направиться в области, находящиеся под властью Югославянского Национального Совета, имеющего свою резиденцию в Загребе. Советское правительство с благодарностью встретит немедленный ответ по этому вопросу со стороны Югославянского Национального Совета.

Наркоминдел Чичерин

Slovenski prevod

Jugoslovanskemu narodnemu veču

Zagreb

Sovjetska delavsko-kmečka vlada Rusije, ki deluje v korist delovnega ljudstva, je takoj v prvih dnevih obstoja izjavila delovnim ljudem vsega sveta, da ruski delavci in kmetje ne želijo nadaljevati vojne, ki jo je sprožil svetovni kapitalizem, in da predlagajo delovnim ljudem vseh dežel skleniti mir brez aneksij in prisiljenosti na podlagi samoodločbe narodov.

V odgovor na ta predlog so avstrijski in nemški imperialisti napadli sovjetsko republiko, da bi jo raztrgali na kosce. Po njihovem primeru so ravnale kapitalistične vlade Anglije in Francije, ki so za strmoglavljenje sovjetske oblasti izkoristile vojaške odrede Čehoslovakov, pa tudi Jugoslovance iz vrst bivših vojnih ujetnikov in prebivalcev dežel, ki jih zastopa Jugoslovansko narodno veče.

Prvi del jugoslovanske vojske, ki se je napotil v Murmansk z željo, da se od tam odpelje na Krf in združi s tamkajšnjo jugoslovansko armado, se je znašel pod pritiskom angleško-francoskega poveljstva, da nastopi proti sovjetski republici. Drugi del Jugoslovancev, ki je ob protirevolucionarni vstaji Čehoslovakov bil v Samari in v taboriščih vojnih ujetnikov v Sibiriji, se je prav tako znašel pod pritiskom Čehoslovakov ter srbohrvaških in slovenskih oficirjev, da se udeleži pohoda zoper delavsko-kmečko vlado.

Upi ruske in tuje protirevolucije so se izjalovili. O tem pričajo bleščeče zmage revolucionarne Rdeče armade v bojih s sovražniki sovjetske republike. Jugoslovanci, ki so jih zapeljali agenti kapitalističnih vlad in lastni oficirji, so postali žrtve razbojniških načrtov imperialistov.

V iskreni želji, prenehati z medsebojnim uničevanjem delovnih ljudi, izjavlja sovjetska vlada, da je pripravljena omogočiti Jugoslovancem vrnitev skozi Rusijo v domovino, potem ko položijo orožje. Sovjetska vlada bi želela neposredna pogajanja z Jugoslovanskim narodnim večem, da bi tako določili pogoje za vrnitev v domovino vseh Jugoslovancev, ki bi hoteli domov v dežele pod oblastjo Jugoslovanskega narodnega veča s sedežem v Zagrebu. Sovjetska vlada bo s hvaležnostjo sprejela takojšen odgovor Jugoslovanskega narodnega veča v tej zadevi.

Ljudski komisar za zunanje zadeve Čičerin.¹

¹ Dokument je v arhivu Inštituta marksizma-leninizma v Moskvi razporejen v fondu 17, v seznamu 1 in v enoti hranjenja 452. V beograjskem inštitutu ga je najti na mikrofilmu 16/33, posnetki 344—347.

Vsebinska je vsekakor zanimiva. Po njej lahko sodimo, da je dokument nastal bodisi tik pred polomom Avstro-Ogrske ali po polomu konec oktobra 1918 in pred razglasitvijo kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918, torej oktobra—novembra 1918.

Ali je bil dokument v resnici podpisan in odposlan iz Moskve? Na to vprašanje trenutno ni mogoče odgovoriti. Potrebno bi bilo pregledati ustrezne arhive ljudskega komisariata za zunanje zadeve Ruske sovjetske federativne socialistične republike v Moskvi. Dokumenta ni v obsežni zbirki »Dokumente vnešnje politiki SSSR«, ki je doslej — od leta 1957 do leta 1965 — izšla v desetih zvezkih, zajemajoč dobo od novembra 1917 do konca 1927. Toda dokument morda ni bil sprejet v zbirko, ker je bil naslovljen ustanovi, ki jo je val revolucije dvignil na površje in ki je po nekaj mesecih ugasnila, ne da bi se konstituirala v državno obliko trajnejšega obstoja.

Ali je listina dospela v Zagreb Narodnemu veču in po kakšni poti, v obliki pisma ali radijske brzojavke itd.? Težko je odgovoriti na to vprašanje. Nedvomno je le, da je v arhivih Zagreba ni. Hrvatski zgodovinar dr. Bogdan Krizman pravi, da v »sačuvanom (oklaštrenom) arhivu Narodnog vijeća SHS u Zagrebu (arhiv SR Hrvatske) nema traga o takvom dopisu Vijeću« (pismo z dne 26. maja 1966). Ostanjejo torej domneve, v katere se ne moremo spuščati.

Če zgornja listina po dosedanjih nepopolnih raziskavah ni dokument, ki bi bil opravil določeno vlogo v meddržavnih odnosih, ostaja pa v obliki pisma zgovorna priča o določenem političnem mišljenju, o političnih tokovih, in sicer — kakor bomo še videli — v krogih jugoslovanskih komunistov v Moskvi in v krogih sovjetskih diplomatov. V tem smislu imamo pred seboj dokument takratnih idej.

Listina predvsem izhaja iz priznanja suverenosti Narodnega veča SHS v Zagrebu nad ozemljem, katerega prebivalstvo je priznalo to veče. Narodno veče se ni niti utegnulo uveljaviti v mednarodnih odnosih, ko ga listina iz Moskve že priznava kot suvereno oblast. Listina govori o načelnih in konkretnih predlogih sovjetske strani: mirni odnosi, prenehanje sovražnosti s strani jugoslovanskih vojaških enot proti sovjetski republiki, pogajanja o evakuaciji Jugoslovancev po najkrajši poti skozi Rusijo na ozemlje, podrejeno Narodnemu veču.

Kakor je videti, so to mirni predlogi sovjetske strani glede rešljivega vprašanja Jugoslovancev v Rusiji s pomočjo pogajanj z Narodnim večem v Zagrebu.

Pojasniti je treba, da so nekateri ostanki jugoslovanskih vojaških enot — a te enote dobrovoljcev so se v letih 1916—1917 oblikovale na jugu Rusije — imeli leta 1917—1918 namen, da po morskem potu iz severnega nezmrzujočega pristanišča Rusije (Murmanska) odplujejo na otok Krf in nato na solunsko fronto — del vojsk je tudi odplul! — medtem ko so druge jugoslovanske vojaške enote z juga in iz centra Rusije poizkušale prek Sibirije in Daljnega vzhoda doseči obalo Tihega oceana in nato solunsko fronto. Zaostale jugoslovanske vojaške enote, ki so potovale na sever, po številu kakih 1500 mož, so spomladi 1918 prišle na ozemlje, kjer so se izkreale angleške, francoske in ameriške čete ter prodirale na jug, da bi rušile sovjetsko oblast. Pod pritiskom interventov in na povelje lastnih oficirjev so vojaki-Jugoslovani objektivno postali orodje interventov na murmanski fronti, dasi so pokazali malo volje za boj proti »ruskim bratom«, kakor vedo povedati sovjetski dokumenti. Jugoslovanc

ske vojaške enote, nekaj tisoč mož po številu, ki so se vzdolž transsibirske železnice pomikale leta 1918—1920 na vzhod, so v podobnih okoliščinah postale orodje protirevolucionarnega carskega generala Kolčaka. Vendar je med njimi uspešno rastele odpor in je prišlo do odkritega prehoda nekaterih jugoslovanskih enot na stran sovjetov in Rdeče armade.

Navzlic taki vlogi pičlih ostankov jugoslovanske dobrovoljske vojske v Rusiji leta 1918, pa je, sodeč po zgornji listini, v sovjetskih krogih bilo razumevanje za politično in nevojaško rešitev vprašanja vrnitve Jugoslovancev v domovino. Želje po vrnitvi v domovino so bile med bivšimi vojnimi ujetniki zelo močne in, seveda, upravičene. Potrebno je bilo, jih zadovoljiti.

Trditev, da gre za politične tokove v Moskvi, in sicer med jugoslovanskimi komunisti in v krogih sovjetskih diplomatov, temelji na naslednjih podatkih.

Že odkritje listine v arhivu Jugoslovanske skupine Komunistične partije (boljševikov) Rusije — skrajšano KP(b)R — v Moskvi priča dovolj tehtno, da so pri nastanku listine sodelovali Jugoslovanci. Nadalje, pisava, s katero je bila napisana listina, je podobna, rečemo lahko, se ujema s pisavo Vladimira Čopića, ki je sestavil, pisal in podpisal številne dokumente v omenjenem arhivu. Med takšne dokumente je treba predvsem uvrstiti pismo Jugoslovanske skupine KP(b)R sovjetu ljudskih komisarjev in komisariatu za zunanje zadeve z dne 23. avgusta 1918 s predlogom naj zaprejo kraljevski srbski konzulat in srbsko vojno misijo v Moskvi.² Pismo sta podpisala predsednik skupine Drago Godina, primorski Slovenec, in tajnik Vladimir Čopić. Zadnji je pripadal plejadi prvih jugoslovanskih komunistov v Rusiji in se je konec leta 1918 ali v začetku leta 1919 vrnil v rojstne kraje, v Jugoslavijo, postal eden vodilnih komunistov, a po vukovarskem kongresu junija 1920 tehnični sekretar CK KP Jugoslavije.

Pravkar omenjeno pismo priča nadalje, da se je Jugoslovanska skupina KP(b)R v Moskvi neposredno obračala na sovjetsko vlado, zlasti še na komisariat za zunanje zadeve. Ti stiki so dokazani. Ne bi bilo nič čudnega, če bi prihodnje raziskave ugotovile, da je bil Vladimir Čopić³ zaposlen v delu tega ljudskega komisariata.

Neposredno udeležbo Jugoslovancev v delu sovjetskega ljudskega komisariata za zunanje zadeve v Moskvi potrjuje tudi primer dr. Stanka Lapajmeta, Slovenca, kasnejšega odvetnika v Ljubljani. Iz dokumentov francoskega izvora⁴ vemo, da je Stanko Lapajne poleti 1918 uradno, kot zastopnik sovjetske vlade, spremljal diplomatski zbor zahodnih držav, ki niso marale priznati sovjetske vlade, iz Arhangelska po morsk poti v pristanišče Kandalakša (skrajna zahodna točka Belega morja), kjer so bile že angleške, francoske in ameriške intervencionistične čete. Po prihodu v Kandalakšo, so angleške vojaške oblasti

² Arhiv IML, fond 549, seznam 6, enota hranjenja 5; arhiv IIRP, Beograd, MF 106/419, posnetki 73—74.

³ Vladimir Čopić je novembra 1938 postal žrtev stalinskih čistk v Sovjetski zvezi. Posmrtno ga je vojaški kolegij Vrhovnega sodišča Sovjetske zveze aprila 1958 rehabilitiral.

⁴ Noulens, *Mon ambassade en Russie soviétique*, vol. II, Paris 1954, 172—3. Glej tudi B. Hrabak, *Jugoslovenci u intervencionističkim trupama na severu Rusije 1918—1919 godine*, *Istorijski glasnik* 1963, br. 2, str. 6.

aretirale Lapajneti in ga po skoraj enoletnem zaporu izročile v Londonu jugoslovanski ambasadi, ki ga je prek Pariza odpravila v Ljubljano.⁵

Posluh sovjetskih politikov in diplomatov za nove tokove v Evropi in njihova naklonjenost vsem revolucionarnim pojavom in ustanovam govorita v prid možnosti, da je zgornji dokument nastal ob njihovem odločilnem mnenju. Zlasti gre zaupati sposobnostim komisarja za zunanje zadeve Georgiju Vasiljeviču Čičerinu (1872—1936), čigar predlogom je Lenin pogosto prisluhnil.⁶

Končno obstaja še en dokument, ki govori v prid zgornjih naših trditev. To je nota ljudskega komisarja za zunanje zadeve Čičerina z dne 31. oktobra leta 1918 češkoslovaški začasni vladi. Nanaša se na isto zadevščino kot pismo Narodnemu veču: na evakuacijo Čehoslovakov skozi Rusijo v domovino, potem ko položijo orožje, in na pogajanja glede pogojev za takšno vrnitev. Noto je sporočil sovjetski radio in objavil jo je sovjetski vladni list »Izvestija« v št. 239 (503) dne 1. novembra 1918. Noto je po besedilu iz »Izvestij« ponatisnil zbornik »Dokumenty vnešnjeji politiki SSSR«, Moskva 1957, zvezek I, str. 547 do 548. Zadnji trije stavki note se vsebinsko in izrazno ujemajo z zadnjimi tremi stavki zgornjega pisma Narodnemu veču; pri tem se zadnja dva stavka ponavljata dobesedno, le da je v noti govor o Čehoslovakih in češkoslovaški začasni vladi s sedežem v Pragi, v zgornjem pismu pa o Jugoslovanih in Jugoslovanskem Narodnem veču s sedežem v Zagrebu. Takšna enotnost stališč in takšna usklajenost besedil nikakor nista bili naključni, in mnogokrat povečujeta verjetnost v pošiljatvi pisma sovjetske vlade Narodnemu veču v Zagrebu.

Skratka, našete okoliščine, dovoljujejo sklep, če že ne o neposredni akciji, pa o pomembnih političnih idejah v dokumentu iz leta 1918, ki je bil namenjen Narodnemu veču v Zagrebu.

France Klopčič

⁵ Glej okrožnico beograjskega ministrstva za notranje zadeve iz leta 1919, ki jo hrani Mestni arhiv v Ljubljani. Po vrnitvi v Slovenijo se Stanko Lapajne ni politično uveljavljal. Med okupacijo je padel najprej v roke ustašev, potem v avstrijske zapore. Umrli je v nemškem koncentracijskem taborišču.

⁶ Glej zbornik Iz Leninove dediščine, II. izdaja, Ljubljana 1963, str. 96—102.